

Bolesław Dülle

Zapowiedzi małżeństw osób o różnej przynależności kościelnej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 58/2, 47-56

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BOLESŁAW DŪLLEK

Wydział Prawa Kanonicznego

Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

ZAPOWIEDZI MAŁŻEŃSTW OSÓB O RÓŻNEJ PRZYNALEŻNOŚCI KOŚCIELNEJ

Treść: Wstęp. – 1. Geneza problemu. – 2. Pierwsze regulacje prawne. – 3. Kodeks Prawa Kanonicznego 1917. – 4. Kodeks Prawa Kanonicznego 1983 i polskie Instrukcje. – Zakończenie.

Wstęp

Zapowiedzi małżeństw mieszanych, podobnie jak tych zawieranych za dyspensą od przeszkody różności religii, współcześnie¹ nie doczekały się jakiegokolwiek opracowania. Publikacje związane zarówno z małżeństwami mieszanymi, jak i zapowiedziami małżeńskimi kwestię tę przemilczają. W przeszłości zaś bodaj tylko jeden polski autor zdecydował się na poruszenie tego zagadnienia – Franciszek Olszewski². Korzystając z metody egzegetyczno-dogmatycznej oraz historycznej niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie w aspekcie historyczno-prawnym instytucję zapowiedzi małżeństw mieszanych, a na zasadzie analogii również małżeństw zawieranych za dyspensą od przeszkody różności religii.

---

¹ Przyjmijmy, że pod pojęciem „współcześnie” kryje się okres od 1983 roku, czyli czas obowiązywalności Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II.

² Por. F. OLSZEWSKI, *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich w prawie kanonicznym*, Lublin 1936.

1. Geneza problemu

Już od swego zarania Kościół zabraniał łączenia się w związki małżeńskie katolików z heretykami, czego ściśle przestrzegano³. Sobór Laterański ustanawiając pierwsze prawo powszechne o zapowiedziach kwestię tę pomijał. Podobnie zresztą Sobór Trydencki. Nie istniała bowiem jeszcze wtedy potrzeba poruszenia tego zagadnienia, gdyż w okresie reformacji i jeszcze w trzy wieki po niej⁴ małżeństwa katolików z niekatolikami należały do rzadkości i generalnie miały miejsce jedynie w przypadku domów osób panujących, które i tak były wolne od głoszenia zapowiedzi mocą niepamiętnego zwyczaju⁵. Dopiero u końca XVIII wieku małżeństwa osób o różnej przynależności kościelnej stawały się coraz liczniejsze⁶. Kościół zaczął je więc tolerować⁷, ale ograniczał przy zawieraniu takich związków udział kapłana do minimum⁸. By małżeństwa te nie uchodziły za coś zupełnie godziwego w oczach ludu, Kościół zabraniał poprzedzania ich zapowiedziami⁹.

Sytuacja Kościoła dotycząca głoszenia zapowiedzi małżeństw mieszanych i im podobnych była niezwykle trudna. Na jednej szali spoczywało zobojętnienie i indyferentyzm laikatu, który słysząc takie zapowiedzi mógłby uznać zapowiadane przez nie małżeństwa za zupełnie godziwe. Na drugiej szali natomiast spoczywało niebezpieczeństwo zawierania małżeństw nieważnie, a ponadto społeczny charakter instytucji małżeństwa. Pierwotnie rozwiązania tego problemu miały

---

³ Por. J. B. ROBERTS, *The Banns of Marriage an Historical Synopsis and Commentary*, Washington 1931, s. 47.

⁴ Por. Ibidem, s. 47.

⁵ Por. BENEDYKT XIV, *Magnae Nobis*, w: Sanctissimi Domini Nostri Benedicti Papae XIV Bullarium, vol. 2, Romae 1749, s. 413. Warto w tym miejscu dodać, że encyklika ta (przez niektórych określana mianem konstytucji, por. G. FEJÉR, *Rationes Ecclesiae Catholicae adversus matrimonia mixtra irrestricta*, Augustae Vindelicorum 1840) była skierowana „Ad Poloniae Regni Primate[m], Archiepiscopos & Episcopos”.

⁶ Por. F. OLSZEWSKI, *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich...*, s. 59.

⁷ Por. H. J. FEIJE, *De matrimoniis mixtis*, Lovanii 1847, s. 179.

⁸ Por. F. J. SCHENK, *The Matrimonial Impediments of Mixed Religion and Disparity of Cult*, Washington 1929, s. 64.

⁹ Por. F. OLSZEWSKI, *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich...*, s. 59.

charakter partykularny, uwzględniający warunki lokalne. Związane to było przede wszystkim z ustawodawstwem świeckim, które gdzieśkolwiek nakazywało głosić zapowiedzi nie zwracając uwagi na prawo kanoniczne.

2. Pierwsze regulacje prawne

Jedną z pierwszych regulacji partykularnych dotyczącą omawianych kwestii był list Piusa VI z dnia 13 maja 1793 roku skierowany do biskupów belgijskich, który ze względu na wymogi prawa cywilnego zezwolił na głoszenie zapowiedzi małżeństw katolików i innowierców. Papież zwrócił w nim uwagę na to, by zapowiedzi odbywały się poza miejscem świętym oraz nie w sposób uroczysty¹⁰. Podobne zezwolenia miały miejsce w Kościołach w Stanach Zjednoczonych, Niemczech i Austrii oraz innych krajach, gdzie prawo cywilne wymagało głoszenia zapowiedzi małżeńskich wszystkich małżeństw niezależnie od ich przynależności religijnej czy wyznaniowej, a żyło tam obok katolików wielu protestantów¹¹.

W XIX wieku Kościół wydał wiele enuncjacji regulujących kwestię zapowiedzi małżeństw osób o różnej przynależności kościelnej, nieco łagodniej się do nich ustosunkowując¹². Zagadnienie to było jednak traktowane bardzo pobieżnie¹³. Jednym z pism precyzujących kwestię głoszenia zapowiedzi małżeństw osób o różnej przynależności kościelnej była encyklika *Summo iugiter* Grzegorza XVI. Pismo to zezwalało na głoszenie zapowiedzi jedynie w wypadku wcześniejszego uzyskania dyspensy oraz złożenia rękojmi¹⁴. Dwa lata później, 12 września 1834 w Instrukcji skierowanej do Ordynariuszy bawarskich ten sam papież powtórzył to zezwolenie dodając, że przy głoszeniu zapowiedzi takich małżeństw ma być pomijana wzmianka o wyznaniu

---

¹⁰ Op. cit., w: F. Sentis, *Clementis Papae VIII Decretales quae vulgo nuncupantur, Frubirgi Brisgoviae* 1870, s. 141.

¹¹ Por. J. B. ROBERTS, *The Banns of Marriage...*, s. 48-49.

¹² Por. F. OLSZEWSKI, *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich...*, s. 61.

¹³ Por. Ibidem.

¹⁴ Op. cit., w: P. Gasparri, *Codicis Iuris Canonici Fontes*, vol. 2, Romae 1928, s. 743.

strony akatolickiej¹⁵. W encyklice *Quas Vestro* z 30 kwietnia 1841 Grzegorz XVI nakazał czynić to samo w Austro-Węgrzech, gdzie cesarz Józef II nakazał głoszenie zapowiedzi wszystkich małżeństw oraz przesyłanie ich świadectwa szafarzowi niekatolickiemu¹⁶. W późniejszych latach wydawano ustawy o charakterze partykularnym zabraniające głoszenia zapowiedzi omawianych małżeństw¹⁷. Na ogół jednak praktyka poszła po linii zezwalania na głoszenie takich, zawsze dodając warunek wcześniejszego uzyskania dyspensy oraz opuszczenia wzmianki o wyznaniu strony niekatolickiej¹⁸.

To rozluźnienie dyscypliny kościelnej w zakresie zapowiedzi małżeńskich było uwarunkowane zezwoleniem na zawieranie małżeństw o różnej przynależności kościelnej. Skoro bowiem Kościół, choć nieprzychylnie, zezwalał na zawieranie takich związków, to musiał dać narzędzia do przeprowadzania badania stanu wolnego, którym były między innymi zapowiedzi. Rozluźnienie to nie przebiegało jednak równomiernie w całym Kościele¹⁹. Owa niejednorodność przepisów kościelnych spowodowana warunkami partykularnymi została zuniformalizowana dopiero po ponad trzech wiekach przez Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku²⁰. Wcześniej kanoniści mieli na tę kwestię różne spojrzenia: jedni, jak G. D'Annibale²¹, F. X. Wernz²², czy M. Leitner²³ uważali, że zapowiedzi takich małżeństw należy pomijać, drudzy, jak A. Lehmkühl²⁴ że należy je głosić, inni w końcu, jak A. Knecht²⁵, czy J. H. Bengen²⁶, że zależne jest to od warunków.

¹⁵ Op. cit., w: Z. Zitelli, *Apparatus iuris ecclesiastici*, Romae 1886, s. 403.

¹⁶ Por. F. OLSZEWSKI, *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich...*, s. 62.

¹⁷ Por. Ibidem.

¹⁸ Por. Ibidem.

¹⁹ Por. Ibidem, s. 63.

²⁰ Por. F. J. SCHENK, *The Matrimonial Impediments...*, s. 65.

²¹ *Summula theologiae moralis*, Romae 1906, s. 358.

²² *Ius Decretalium*, Prati 1911, s. 201.

²³ *Lehrbuch des katholischen Eherechts*, Padeborn 1920, s. 254.

²⁴ *Theologia moralis*, vol. 2, Friburgi Brisgoviae 1890, s. 524-525.

²⁵ *Handbuch des katholischen Eherecht*, Freiburg im Breisgau 1928, s. 21.

²⁶ *Instructio practica de sponsalibus et matrimonio in usum sacerdotum curatorum*, Monasterii 1858, s. 177.

P. Gasparri uważał, że zapowiedzi należy opuścić, chyba że byłoby to wbrew niepamiętnym zwyczajom²⁷. Wszyscy byli jednak jednogłośni, że w wypadku głoszenia należy pominąć wzmiankę o wyznaniu strony niekatolickiej.

3. Kodeks Prawa Kanonicznego 1917

Pierwszej regulacji prawnej o charakterze powszechnym omawiane zagadnienie doczekało się dopiero w 1917 roku, kiedy to promulgowano Pio-Benedyktyński Kodeks Prawa Kanonicznego. Kodeks ten poświęcił zapowiedziom małżeństw o różnej przynależności religijnej kanon 1026. Ze względu na doniosłość tego tekstu dla rozwoju omawianej instytucji warto przytoczyć całą jego treść: „Zapowiedzi nie należy głosić przy małżeństwach, które się zawierają za dyspensą [!] od przeszkody różności wiary lub religii mieszanej (mieszanego, odmiennego wyznania), chyba że ordynariusz [!] miejscowy wedle swej roztropności, kiedy jest uchylone zgorszenie, uważałby za stosowne [!] pozwolić na nie, byle tylko dyspenza [!] apostolska (je) poprzedziła a opuściło się (w nich) wzmiankę o religii strony niekatolickiej”²⁸.

Małżeństwa mieszane znalazły się w grupie małżeństw wolnych od obowiązku głoszenia zapowiedzi, obok małżeństw rodzin panujących (ze względu na zwyczaj), małżeństw tajnych (ze względu na celowość prawa) oraz małżeństw zawieranych w przypadku nagłym (ze względu na dobro nupturientów).

W kanonie 1026 Pio-Benedyktyńskiego Kodeksu Prawa Kanonicznego uwidocznili się wciąż jeszcze niezmienny od kilku wieków negatywny stosunek Kościoła do małżeństw osób o różnej przynależności kościelnej. Prawodawca ustanowił generalną zasadę, w myśl której zapowiedzi takich małżeństw głosić nie było można. Dopuszczał jednak od tej zasady wyjątki uwarunkowane zgodą ordynariusza miejsca. Kryterium uzyskania zezwolenia ordynariusza była wcześniej uzyskana dyspenza na zawarcie takiego związku małżeńskiego,

---

²⁷ *Tractatus canonicus de matrimonio*, vol. 1, Parisii 1904, s. 349.

²⁸ Por. J. FIJAŁEK, *Tekst kanonów o małżeństwie w nowym Kodeksie prawa kanonicznego*, Polonia Sacra 2(1918), s. 103-104.

złożone rękojmie, a także usunięcie możliwego zgorszenia wśród wiernych. Zawsze należało pamiętać o tym, by pominąć wzmiankę o wyznaniu strony niekatolickiej.

Stolica Apostolska łatwiej tolerowała zapowiedzi małżeństw osób o różnej przynależności religijnej w krajach, gdzie katolicy stanowili mniejszość oraz tam gdzie przez wielką liczbę rozwodów, zapowiedzi były koniecznym środkiem do zbadania stanu wolnego, np. w Stanach Zjednoczonych²⁹.

Franciszek Olszewski za Jamesem Brendanem Robertsem wnikająco w szczegóły pochylił się nad kwestią zapowiedzi małżeństw katolika z katechumenem. J. B. Roberts uważał, że takie małżeństwa należy głosić podciągając je pod normę kan. 1022 KPK'17³⁰. F. Olszewski natomiast sugerował w tym wypadku zaniechanie zapowiedzi, chyba że katechumen zostałby ochrzczony przed zawarciem małżeństwa, nawet gdyby chrzest miał się odbyć po zapowiedziach³¹. Ostatecznie jednak F. Olszewski skłonił się ku zdaniu, że zapowiedzi można wygłosić powołując się na kan. 15 KPK'17³².

F. Olszewski zwrócił także uwagę na osoby należące do stowarzyszeń potępionych przez Kościół o których mowa w kan. 1065-1066 KPK'17³³. Uważał on słusznie, że normy kan. 1026 KPK'17 do nich się nie odnoszą, a więc zaniechać zapowiedzi można by tylko za zgodą ordynariusza w przypadku prawdopodobieństwa wywołania wśród wiernych zgorszenia³⁴.

4. Kodeks Prawa Kanonicznego 1983 i polskie Instrukcje

Kodeks Prawa Kanonicznego Jana Pawła II regulacje dotyczące zapowiedzi małżeńskich pozostawia Konferencjom Episkopatu, zaś

---

²⁹ Por. J. B. ROBERTS, *The Banns of Marriage...*, s. 95.

³⁰ Por. Ibidem.

³¹ Por. F. OLSZEWSKI, *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich...*, s. 83; F. J. SCHENK, *The Matrimonial Impediments...*, s. 283; CH. AUGUSTINE, *Rights and Duties of Ordinaries: According to the Code and Apostolic Faculties*, St. Louis 1924, s. 289.

³² Por. F. OLSZEWSKI, *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich...*, s. 84.

³³ Por. Ibidem.

³⁴ Por. Ibidem.

temat małżeństw mieszanych opisuje w 6 kanonach, które jednak nie poruszają interesującego nas zagadnienia. W Polsce prócz Kodeksu uwagę należy zwrócić na dwa dokumenty: *Instrukcję Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim* z 1989 roku oraz *Instrukcję Konferencji Episkopatu Polski w sprawie duszpasterstwa małżeństw o różnej przynależności kościelnej* z 1987 roku. Instrukcje te nie formułują wprost zasad postępowania w kwestii zapowiedzi małżeństw o różnej przynależności kościelnej. Zawierają jednak kilka wytycznych, które pozwalają na ustalenie tych zasad.

W *Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim* z 1989 roku w numerze 93.3 czytamy „gdy ordynariusz udziela dyspensy od formy kanonicznej, udziela się równocześnie dyspensy od obowiązku ogłoszenia zapowiedzi”³⁵. Niżej, w numerze 94 znajdujemy zapis: „każde zamierzone małżeństwo należy podać do publicznej wiadomości”³⁶ i dalej w numerze 95: „warunkiem jednak niezbędnym takiego postępowania..., jest to, by proboszcz ... osiągnął moralną pewność, że narzeczeni są stanu wolnego i nic ich małżeństwu nie stoi na przeszkodzie. W tych wypadkach, w których proboszcz tej moralnej pewności nie nabierze, powinien odnieść się do ordynariusza i postąpić według jego wskazówek”³⁷. W *Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski w sprawie duszpasterstwa małżeństw o różnej przynależności kościelnej* z 1987 roku w numerze 5 czytamy: „jeśli zawarcie związku małżeńskiego zbiega się z przyjęciem do pełnej jedności kościelnej, należy... po ogłoszeniu zapowiedzi (w Kościele katolickim) pobjętosławić związek małżeński w zwykły sposób”³⁸.

Numer 94 podaje ogólną normę, w myśl której każde małżeństwo należy najpierw zapowiedzieć. W numerze 95 podane są wyjątki od

---

³⁵ Op. cit., Kraków 1990, s. 35.

³⁶ Por. Ibidem.

³⁷ Por. Ibidem., s. 35-36.

³⁸ Op. cit., w: Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1732-1733.

tej normy ogólnej – jeśli proboszcz nie urobił sobie moralnej pewności co do tego, że na drodze do małżeństwa nie stoją żadne przeszkody, zapowiedzi należy zaniechać i poradzić się ordynariusza. Należy zauważyć, że w przypadku omawianej kwestii na drodze do małżeństwa stoi przeszkoda różności religii lub zakaz zawierania małżeństw mieszanych. Można stąd wnioskować, że małżeństw osób o różnej przynależności religijnej nie można głosić, chyba że ordynariusz poleci inaczej, gdyż na drodze do tego rodzaju małżeństwa stoi przeszkoda (różności religii lub zakaz zawierania małżeństw mieszanych). Ponadto trzeba pamiętać o normie zawartej w numerze 93.3 głoszącej, że dyspensa od formy kanonicznej jest jednocześnie zwolnieniem z obowiązku głoszenia zapowiedzi. Stąd należy wnosić, że małżeństwa mieszane (bo o nich mowa w numerze 93, wyłączając przy tym małżeństwa zawierane za dyspensą od przeszkody różności religii), należy głosić z wyjątkiem tych, które zostały uwolnione od formy kanonicznej. Omawiając numer 93 nie można pominąć kwestii miejsca głoszenia zapowiedzi małżeńskich – jest to Kościół katolicki; nie można zobowiązać szafarza akatolickiego do przestrzegania prawa kanonicznego i wymuszać na nim głoszenie zapowiedzi we wspólnocie wyznaniowej, której przewodzi. Zwracając uwagę na numer 5 drugiej instrukcji zauważyć trzeba, że zapowiedzi głosi się wyłącznie w wypadku zbiegu małżeństwa z przyjęciem do pełnej jedności kościelnej. W innych przypadkach, należy wnioskować, że zapowiedzi pomija się.

Z tych na pierwszy rzut oka sprzecznych norm prawnych, można wyprowadzić zgodne ze sobą dwie normy: jedna dotycząca małżeństw mieszanych, a druga małżeństw zawieranych za dyspensą od przeszkody różności religii. W myśl numeru 94 zapowiedzi, również małżeństw o różnej przynależności kościelnej, należy głosić, numer 95 mówi o przeszkodzie (różność religii), a nie o zakazie (małżeństwa mieszane), w związku z czym powstrzymywanie się od zapowiedzi dotyczy tylko przeszkody różności religii. Numer 93 potwierdza nakaz głoszenia zapowiedzi wyjąwszy te małżeństwa, które zostały dyspensowane od formy kanonicznej. Numer 5 mówi o głoszeniu zapowiedzi małżeństwa nupturientów, w której strona niekatolicka

pragnie wstąpić do Kościoła katolickiego; numer ten nie zawiera jednak zakazu głoszenia zapowiedzi małżeństw o różnej przynależności kościelnej znajdujących się w sytuacji, gdzie strona niekatolicka chce trwać przy swoim wyznaniu, w związku z czym tam również zapowiedzi należy wygłosić.

Podsumowując aktualny stan prawny w Polsce należy stwierdzić: małżeństw zawieranych za dyspensą od przeszkody różności religii nie można zapowiadać, chyba że ordynariusz na to zezwoli; małżeństwa mieszane powinny być poprzedzone zapowiedziami, chyba że są dyspensowane od formy kanonicznej, która to dyspensacja zwalnia od obowiązku głoszenia zapowiedzi.

Zakończenie

Zarówno w przypadku nielicznych publikacji dotyczących zapowiedzi małżeńskich jak i bogatych zasobów literatury dotyczącej małżeństw mieszanych zagadnienie zapowiedzi małżeństw osób o różnej przynależności religijnej jest pomijane. Niniejsze opracowanie miało na celu przybliżenie tego specyficznego kazusu głoszenia zapowiedzi małżeńskich w ujęciu historyczno-prawnym.

Początków występowania problemu zapowiedzi małżeństw osób o różnej przynależności religijnej należy szukać w XVIII wieku. Od tego czasu zagadnienie doczekało się wielu regulacji o charakterze partykularnym i jednej o charakterze powszechnym – Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego. Kodyfikacja Jana Pawła II pozostawiając precyzacje dotyczące zapowiedzi małżeńskich poszczególnym Konferencjom Episkopatu o omawianym zagadnieniu nie wspomina. Instrukcje *Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim* oraz *Konferencji Episkopatu Polski w sprawie duszpasterstwa małżeństw o różnej przynależności kościelnej* wprost o zapowiedziach małżeństw osób o różnej przynależności kościelnej nie traktują, ale można z nich wyprowadzić pewne normy. Być może aktualnie przygotowywana nowa instrukcja Episkopatu dotycząca zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim będzie te kwestie szczegółowo regulować.

The marital announcements of persons of different church affiliation

The origins of the marital announcements issue concerning persons of different church affiliation, go back to the eighteenth century. Since then, this issue has been regulated by the particularistic law, which was largely conditioned by the civil law. So far, there has been formulated only one document of general nature which focuses on this subject – Pio-Benedictine Code. Codification of John Paul II does not mention the discussed issue.

In Poland the discussed issue appears in the Polish Episcopal Conference Instructions on preparing for marriage in the Catholic Church and in the Polish Episcopal Conference Instructions on the pastoral care for marriages of different church affiliation. However, they do not give clear guidelines, but some tips which certain standards of conduct can be inferred from. Perhaps the new Polish Episcopal Conference Instruction on marriage in the Catholic Church, which is being presently prepared, will regulate this issue in detail.

SŁOWA KLUCZOWE: małżeństwa mieszane, zapowiedzi małżeńskie, historia prawa kanonicznego.

KEY WORDS: mixed marriages, banns od marriage, history of canon law.

NOTA O AUTORZE:

MGR BOLESŁAW DŪLLEK – Wydział Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie.